

ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

КОВАЛЬЧУК АНАСТАСІЯ СЕРГІЙВНА

аспірантка кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID 0000-0002-5817-4172

УДК 347.73:336.717

DOI 10.37772/2518-1718-2022-1(37)-2

ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПЛАТІЖНА СИСТЕМА» В КОНТЕКСТІ ЗМІН ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Підвищення вартості безготівкових розрахунків та посилення ролі неоднорідних платіжних систем за останні роки, особливо в умовах карантину, пов'язаних із коронавірусною хворобою COVID-19, стало чіткою та безумовною тенденцією у сфері економічних відносин. Глибокі зміни в організації розрахунків, викликані швидким розвитком інформаційно-телекомунікаційних технологій, а також процесами глобалізації, призводять до необхідності нових наукових досліджень з проблем правового регулювання платіжних систем, оскільки, на жаль, теоретичні досягнення у цій сфері втрачають свою актуальність через високу динаміку мінливих економічних і соціально-політичних умов. На цьому тлі останні зміни в чинному законодавстві України потребують їх детального аналізу та усвідомлення, а отже, перегляду деяких фундаментальних поглядів, зокрема визначення поняття «платіжна система»

У наукових колах ведеться широка дискусія щодо визначення поняття «платіжна система» до цих пір остаточно не вирішило таку проблему. Спроби подолати розбіжності у визначенні сутності поняття «платіжна система» в загальному розумінні не призвели до уніфікації існуючих наукових підходів. Водночас такі теоретичні пошуки дали можливість оцінити явище з точки зору уявлень про його сутність, зміст і форму.

У статті розглядається проблема визначення поняття «платіжна система» в умовах докорінної зміни спеціального законодавства України з питань організації розрахункових відносин. Наголошується на відсутності загально-визнаного наукового підходу у питанні про визначення поняття та сутності платіжної системи, підкреслюється наявність широкої дискусії з такої проблеми. Звертається увага на зміщення акценту у визначенні сутності платіжної системи з переказу коштів на надання платіжних послуг. Пропонується авторське визначення платіжної системи як правової форми надання платіжних послуг.

Ключові слова: адаптація, безготівкові розрахунки, імплементація, платіжна система, платіжне середовище, платіжні операції, платіжний ринок, переказ коштів, правова форма.

Постановка проблеми. Підвищення значення безготівкових розрахунків та посилення ролі різно-рідних платіжних систем за останні роки, особливо в умовах карантинних обмежень, що пов'язані з коронавірусною хворобою COVID-19, стало наочною та безумовною тенденцією в сфері економічних відносин. Глибинні зміни в організації розрахунків, що викликані стрімким розвитком інформаційних та телекомунікаційних технологій, а також процесами глобалізації зумовлюють потребу здійснення нових наукових досліджень проблем правового регулювання платіжних систем, оскільки, на жаль, теоретичні здобутки у цій сфері втрачають свою актуальність через високу динаміку змінюваності економічних та соціально-політичних умов. На такому тлі останні

зміни у чинному законодавстві України вимагають свого детального аналізу та усвідомлення, а відтак і перегляду окремих фундаментальних поглядів, у тому числі - й щодо визначення самого поняття «платіжна система».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження платіжних систем як іманентної складової економічної сфери має свою історію та специфіку. Вони вивчалися як з позицій економічної теорії, так і ставали предметом наукових розшуків представників юридичної науки. Окремі питання сутності, організації та функціонування сучасних платіжних систем були предметом наукового інтересу як вітчизняних, так і закордонних економістів, серед яких Вудфорд М., Герасимова С. В., Гриценко А. А.,

Гросс Д., Демківський А. В., Іссінг О., Коваль І. М., Лук'янов В. С., Мовчан О. А., Оліфіренко М. М., Сенищ П. М та ін. Їх теоретичні здобутки є фундаментом розуміння особливостей правового регулювання різнорідних розрахункових відносин у сучасній економіці. Закладають підвалини створення цілісної теорії розрахункових правовідносин, а також сприяють формуванню концепції платіжного права.

Зазначимо, що обсяг юридичної літератури з проблем правового регулювання платіжних систем є також значним як за кількісно, так і за тематикою. Окремим аспектам такої проблематики приділили увагу такі вітчизняні вчені як Адабашев Т. К., Алісов Є.О., Бортник Н.П., Воронова Л.К., Заверуха І. Б., Лукашев О. А., Орлюк О. П., Пожидаєва М. А., Фомін Г. Ф. та ін. Проте, не дивлячись на багаторічну широку наукову дискусію та цікаві й ґрунтовні здобутки все ще немало важливих питань правового регулювання платіжних систем залишаються недостатньо розробленими або взагалі відсутні їх загально визнане розуміння. Насамперед це відноситься до визначення самого поняття платіжної системи, а також необхідності критичного осмислення останніх змін у чинному спеціальному законодавстві України. Тільки за такого підходу можливе прогнозування наслідків впровадження відповідних юридичних новацій, які носять системний характер та безпосередньо впливають не тільки на систему розрахункових відносин, але також стосуються національної економіки в цілому, так як пов'язані з розумінням таких явищ як фінансові послуги, платіжний ринок, платіжне середовище, що об'єктивно вказує на їх важливість.

Мета статті – актуалізувати питання про сутність та поняття «платіжна система», а також висвітлити особливості трансформації визначальних ознак такого об'єкта правового регулювання в умовах системних змін спеціального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Проблема визначення поняття «платіжна система» тривалий час перебуває у центрі уваги наукової спільноти та фахівців-практиків. За тривалий час широкої дискусії вона не знайшла свого остаточного вирішення. Тим більше має місце її загострення та підвищення актуальності в умовах реальної адаптації національного законодавства України про платіжні системи до законодавства ЄС, оскільки вимагає усвідомлення зміни акцентів правового регулювання цієї сфери суспільних відносин, а відтак – і теоретичного осмислення таких новацій та їх наслідків. Показовим у цьому є приклад Німеччини, де за свідченням Лауе К., законодавство про розрахункові правовідносини піддалося значним змінам внаслідок імплементації до національного права Директиви Європейського парламенту та Ради від 13 листопада

2007 року № 2007/64/ЄС про платіжні послуги на внутрішньому ринку, зміни директив 97/7/ЄС, 2002/65/ЄС, 2005/60/ЄС, а також 2006/48/ЄС та скасування директиви 97/5/ЄС, що стало серйозним стимулом до дослідження проблем правового регулювання безготівкових розрахунків [1, с. 86]. Безумовно такий іноземний досвід необхідно враховувати й використовувати в наукових розшуках, а також практиці нормотворення та правозастосування в Україні.

Загалом у розумінні сутності поняття «платіжна система» відсутня єдність як серед представників економічної науки, так і серед науковців-правників. Більш того, в літературі висловлюються різні позиції навіть щодо кількості основних підходів до вирішення такої проблеми. З огляду на обмеженість обсягу даної статті ми не маємо можливості навіть реферативно викласти існуючі погляди, які містяться в літературі з такого питання. Проте скористаємося здобутками інших дослідників, які вже проводили такі розшуки. Так, згідно здійсненим Балакіною Ю. С. та Кравченко І. С. узагальненням існують структурний, структурно-функціональний, інституційний, процесний підходи до визначення платіжної системи як загальноекономічної категорії та структурно-функціональний підхід при її розгляді як мікроекономічної категорії [2, с. 142]. Така позиція дає можливість усвідомити складність порушеного питання, відбиває широту спектру поглядів на шляхи вирішення проблеми, підкреслює необхідність подальших наукових пошуків у цій царині. Вона підкреслює гостру потребу пошуку єдиного знаменника для різних, але не взаємовиключних, позицій та узгодження точок зору зі спірних питань.

Одну зі спроб подолання розбіжностей при визначенні сутності поняття «платіжна система» в загальному розумінні, виходячи із принципів побудови систем і здійснення платежів в економіці, зробили Адамик Б. та Ткачук В. Під платіжною системою вони пропонують розуміти сукупність взаємопов'язаних законів, норм, правил здійснення платежів в економіці, у т.ч. через посередницькі організації, шляхом використання всіх форм грошей, платіжних інструментів і засобів, а також підсистем готівкових та безготівкових розрахунків з метою організації грошового обігу в суспільстві [3, с. 69]. З одного боку слід вітати таке намагання вирішити складну теоретичну проблему, а з іншого – не можна вважати здійснену уніфікацію наукових поглядів такою, що досягла своєї остаточної мети, оскільки мають місце суттєві змістовні неточності та логічні невідповідності, що потребують корегування.

Хоча запропонована дефініція і поєднує певні економічні, організаційні та юридичні ознаки такого об'єкта пізнання як «платіжна система», проте вона

фактично репрезентує його як правову категорію. До того ж, роблячи наголос на «сукупності взаємопов'язаних законів, норм, правил» автори практично ототожнили таке різнопланове та багатогранне явище як «платіжна система» з системою нормативно-правових актів та змістом останніх. Убачається, що в даному разі або припущена термінологічна помилка, або має місце методологічна неточність так як побудова визначення не відповідає вимогам теорії систем стосовно однопорядковості елементів. Мається на увазі те, що не можна ставити на один щабель узагальнення норму права як правило поведінки, як первинний, вихідний структурний елемент його системи [4, с. 313], а також закон, як форму зовнішнього виразу та закріплення правових норм, спосіб надання їм загальнообов'язкового значення [5, с. 49–50].

Водночас, здійснена Адамиком Б. та Ткачуком В. спроба подолання розбіжностей при визначенні сутності поняття «платіжна система» при усіх її недоліках є методологічно значимою, оскільки пов'язує між собою юридичні засоби, конкретний вид економічної діяльності (здійснення платежів), що спрямований на досягнення такої мети як організація грошового обігу в суспільстві. У цьому контексті наведемо точку зору Алісова Є.О. про те, що грошовому обігу властиві юридична оформленість та врегульованість його проявів, будови складових елементів тощо [1, с. 281]. Крім того, він підкреслює, що в юридичній і фінансово-економічній літературі поняття «грошова система» традиційно розуміють як встановлену державою форму організації грошового обігу [7, с. 123]. Відносно платіжних систем цей науковець також застосовує термін форма [8, с. 119–122]. З огляду на викладене можна зробити висновок про те, що у сучасних умовах таким спорідненим поняттям як «грошовий обіг», «грошова система» та «платіжна система» є властивою правова оформленість. Таким чином вважаємо необхідним розглядати питання про розуміння поняття «платіжна система» крізь призму категорії «правова форма».

У юридичній літературі та нормативно-правових актах термін «форма» вживається досить широко. Водночас, убачається доречним навести зауваження Білої В.Р. про те, що відсутність єдності серед учених щодо розуміння поняття правової форми призводить до логічних суперечностей у взаємозв'язку положень теорії права та галузевих наук [9, с. 99]. Дійсно, така методологічна проблема існує. Але зазначимо, що у своїй більшості в і загальній теорії права, і в галузевих юридичних науках розуміння такого терміну базується на філософських уявленнях, що форма являє собою спосіб існування і зовнішнього вираження змісту [10, с. 31], сутність – це сенс існування явища, його якісна характеристика, а зміст – сукупність частин (елементів) предмета, його

структурно-функціональна характеристика [11, с. 16].

Згідно з п. 1.29 ст. 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III платіжна система – платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система [12]. Убачається, що в даному разі платіжна система представлена як правова форма, зміст якої розкривається через перелік відповідних елементів, а її сутністю виступає проведення переказу коштів.

Схожий, але не тотожний, підхід законодавець застосував й у п. 59 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX, визначивши, що платіжна система – система для виконання платіжних операцій із формальними та стандартизованими домовленостями і загальними правилами щодо процесингу, клірингу та/або виконання розрахунків між учасниками платіжної системи [13]. З одного боку, у наведеному визначенні посилена правова характеристика об'єкта, що визначається, а з іншого – порівняно з попередньою дефініцією воно втратило чіткість стосовно структурно-функціональної характеристики. Наголос на формалізацію та стандартизацію платіжних операцій не супроводжується висвітленням взаємопов'язаної сукупності організаційних, технічних та інших елементів, що забезпечують їх здійснення. Через це не можна вважати таке законодавче визначення логічно завершеним та цілком прийнятним.

Зіставляючи положення двох наведених вище законів необхідно підкреслити перенесення акценту при визначенні поняття «платіжна система» зі здійснення переказу коштів на виконання платіжних операцій, які розуміються як будь-яке внесення, переказ або зняття коштів незалежно від правовідносин між платником і отримувачем, які є підставою для цього. Проте, новий закон визначає й таке поняття як «платіжні послуги», яке відносно платіжних операцій є ширшим. Відповідно до п. 58 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX платіжні послуги розуміються як передбачена цим Законом діяльність надавача платіжних послуг з виконання та/або супроводження платіжних операцій [13].

Тобто, як убачається, ми маємо справу з вказівкою на правове оформлення діяльності надавачів послуг через визначені законодавством України вимоги, на що прямо вказується в пунктах 4, 12 та 19 ст. 71 Закону України «Про платіжні послуги» [13]. Вважаємо, що правова форма платіжної системи набуває усталеної завершеності тільки через її реєстрацію Національним банком України.

Висновки. Наявна в наукових колах широка дискусія з приводу визначення поняття «платіжна система» до цього часу остаточно не вирішила такої проблеми. Спроби подолання розбіжностей при визначенні сутності поняття «платіжна система» в загальному розумінні не призвели до уніфікації існуючих наукових підходів. Водночас, такі теоретичні розшуки забезпечили можливість оцінки явища з позиції уявлень про його сутність, зміст та форму.

Внаслідок адаптації національного законодавства України про платіжні системи до законодавства ЄС

відбуваються трансформації визначальних ознак такого об'єкта правового регулювання. Зокрема, зміщується акцент у розумінні сутності платіжних систем на здійснення платіжних послуг та платіжних операцій замість переказу коштів. Через зіставлення та аналіз положень чинного та перспективного законодавства України, а також наукових підходів до визначення поняття «платіжна система» останню необхідно розуміти як правову форму діяльності з надання платіжних послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лауэ К. Правовая природа норм об оказании платежных услуг. *Актуальные проблемы российского права*. 2016. № 4 (65). С. 86-91.
2. Кравченко І. С., Балакіна Ю. С. Визначення сутності поняття «платіжна система». *Фінансовий простір*. 2014. № 3. С. 141–144.
3. Адамик Б., Ткачук В. Платіжні системи: фундаментальні засади та перспективи трансформації. *Економічний аналіз*. 2019. Том 29. № 3. С. 63-73.
4. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное понимание на грани двух веков). Саратов: СГАП, 2001. 416 с.
5. Теорія держави і права. Посібник для підготовки до державних іспитів / за заг. Ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2012. 192 с.
6. Алісов Є. О. Теоретичні проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні. Харків: «Фоліо», 2004. 288 с.
7. Алісов Є. О. Гроші і грошовий обіг: теоретичні засади та стан правового регулювання в Україні: монографія. Харків: «Ксилон», 2004. 326 с.
8. Алісов Є. О. Деякі проблеми правового регулювання глобальної платіжної системи в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4. С. 116–126.
9. Біла В. Правова форма як категорія науки адміністративного права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. 876 (15). С. 98–104.
10. Омелёхина Н. В. Финансово-правовые формы позитивного обязывания. *Журнал российского права*. 2014. № 9. С. 26-35.
11. Авраменко Л. В. Значення категорій «сутність», «зміст» та «форма» при формулюванні поняття права. *Проблеми законності*. 2014. № 125. С. 15-23.
12. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text>.
13. Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 р. № 1591-IX. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.

REFERENCES

1. Laue K. (2016). Pravovaya priroda norm ob okazanii platezhnykh uslug. *Aktualnyye problemy rossiyskogo prava – Actual problems of Russian law*, 4 (65), 86-91 [in Russian].
2. Kravchenko I. S., Balakina Yu. S. (2014). Vyznachennia sutnosti poniattia «platizhna systema». *Finansovyi prostir – Financial Space*, 3, 141–144 [in Ukrainian].
3. Adamyk B., Tkachuk V. (2019). Platizhni systemy: fundamentalni zasady ta perspektyvy transformatsii. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, Vol. 29, 3, 63–73 [in Ukrainian].
4. Baityn M. Y. (2001). Sushchnost prava (Sovremennoe normativnoe ponymanye na hrany dvukh vekov). Saratov: SHAP [in Russian].
5. Teoriia derzhavy i prava. Posibnyk dlia pidhotovky do derzhavnykh ispytiv. O.V. Petryshyna (Ed.). (2012). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Alisov Ye. O. (2004). Teoretychni problemy pravovoho rehuliuвання hroshovoho obihu v Ukraini. Kharkiv: «Folio» [in Ukrainian].

7. Alisov Ye. O. (2004). Hroshi i hroshovi obih: teoretychni zasady ta stan pravovoho rehulivannia v Ukraini. Kharkiv: «Ksyron» [in Ukrainian].
8. Alisov Ye. O. (2004). Deiaki problemy pravovoho rehulivannia hlobalnoi platizhnoi systemy v Ukraini. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4, 116–126 [in Ukrainian].
9. Bila V. (2017). Pravova forma yak katehoriia nauky administratyvnoho prava. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic», Ser.: Yurydychni nauky*, 876 (15), 98–104 [in Ukrainian].
10. Omelekhina N. V. (2014). Finansovo-pravovyve formy pozitivnogo obyazyvaniya. *Zhurnal rossiyskogo prava – Journal of Russian Rights*, 9, 26-35 [in Russian].
11. Avramenko L. V. (2014). Znachennia katehorii «sutnist», «zmist» ta «forma» pry formulivanni poniattia prava. *Problemy zakonnosti – Legality problems*, 125, 15–23 [in Ukrainian].
12. Pro platizhni systemy ta perekaz koshtiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text> [in Ukrainian].
13. Pro platizhni posluhy: Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 2021 r. № 1591-IX. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> [in Ukrainian].

KOVALCHUK ANASTASIA

Postgraduate student at the Department of Financial Law
of Yaroslav Mudryi National Law University

ON THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF “PAYMENT SYSTEM” IN THE CONTEXT OF CHANGES OF THE CURRENT LEGISLATION OF UKRAINE

Problem setting. Increasing the value of cashless payments and strengthening the role of heterogeneous payment systems in recent years, especially in the conditions of quarantine restrictions related to the coronavirus disease of COVID-19, has become a clear and unconditional trend in the field of economic relations. Profound changes in the organization of calculations caused by the rapid development of information and telecommunication technologies, as well as the processes of globalization, lead to the need for new scientific research on the problems of legal regulation of payment systems, since, unfortunately, theoretical achievements in this area lose their relevance due to the high dynamics of the changing economic and socio-political conditions. Against this background, recent changes in the current legislation of Ukraine require their detailed analysis and awareness, and therefore the revision of certain fundamental views, including the definition of the concept of “payment system.”

Analysis of resent researches and publications. The study of payment systems as an immanent component of the economic sphere has its own history and specifics. They were studied both from the position of economic theory, and became the subject of scientific searches of representatives of legal science. Some issues of essence, organization and functioning of modern payment systems have been the subject of scientific interest as domestic, and foreign economists, including Woodford M., Gerasimova S., Grytsenko A.A., Gross D., Demkivskyi A.V., Issing O., Koval I.M., Lukyanov V.S., Movchan O.A., Olifrenko M.M., Senyshchiv P.M. Their theoretical achievements are the foundation of understanding the peculiarities of legal regulation of heterogeneous calculation relations in modern economy. Lay the foundations for creating a holistic theory of settlement legal relations, and also contribute to the formation of the concept of payment law.

Target of research is to update the issue of the essence and concept of the «payment system,» as well as to highlight the peculiarities of the transformation of the defining features of such an object of legal regulation in the conditions of systemic changes in the special legislation of Ukraine.

Article’s main body. The article considers the problem of defining the concept of “payment system” in the conditions of radical change of the special legislation of Ukraine on the organization of settlement relations. It emphasizes the lack of a generally accepted scientific approach in the question of determining the concept and essence of the payment system, emphasizes the presence of a broad discussion on such a problem. Attention is drawn to the shift of emphasis in determining the essence of the payment system from the transfer of funds to the provision of payment services. The author’s definition of the payment system as a legal form of payment services provision is proposed.

Conclusions and prospects for the development. There is a wide discussion in scientific circles about the definition of the “payment system” until now has not finally solved such a problem. Attempts to overcome disagreements in deter-

mining the essence of the concept of “payment system” in the general sense did not lead to the unification of existing scientific approaches. At the same time, such theoretical searches provided an opportunity to evaluate the phenomenon from the perspective of ideas about its essence, content and form.

Key words: adaptation, cashless payments, implementation, payment system, payment environment, payment transactions, payment market, transfer of funds, legal form.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Ковальчук А. С. Про визначення поняття «платіжна система» в контексті змін чинного законодавства України. *Право та інновації*. 2022. № 1 (37). С. 16–21.